

Inkluzivnim obrazovanjem protiv segregacije u školama u Europi

Tematski dokument

COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

COMMISSAIRE AUX
DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
COMMISSAIRE AUX DROITS DE L'HOMME

Povjerenik za ljudska prava

Inkluzivnim obrazovanjem protiv segregacije u školama u Europi: tematski dokument

Ovo je zbirka stavova Povjerenika Vijeća Europe za ljudska prava, na temu segregacije u školi i inkluzivnog obrazovanja. Dokument sadrži sažetak Povjerenikovih stavova i zaključaka u vezi sa segregacijom u školi i inkluzivnim obrazovanjem, zasnovanim prvenstveno na njegovim posjetima zemljama u svrhu monitoringa, te na tematskom radu. Dokument sadrži i listu preporuka. Podršku u pripremi dao je Xavier Bonal, profesor sociologije na Autonomnom sveučilištu u Barceloni i profesor pedagogije i međunarodnog razvoja na Sveučilištu u Amsterdamu.

Sadržaj

Uvod	4
I. Segregacija u školi u državama članicama Vijeća Europe: trenutačna situacija	5
1. Pregled segregacije u državama članicama	5
Djeca s invaliditetom	5
Romska i nomadska djeca	6
Djeca migranti i izbjeglice	7
Djeca lišena pristupa školi	7
2. Glavni uzroci segregacije	8
II. Posljedice odvojenog obrazovanja	9
III. Ključna načela inkluzivne obrazovne politike	10
1. Proširena vizija prava na obrazovanje	10
2. Pravo na obrazovanje i prava u obrazovanju	11
3. Obrazovanje kao javna odgovornost.....	11
4. Uređivanje izbora škole	12
5. Sva djeca mogu učiti	12
IV. U smjeru inkluzivnog obrazovanja: zaključci i preporuke	12
1. Osiguravanje sveobuhvatne zakonske zabrane diskriminacije.....	13
2. Usvajanje strategije za desegregaciju škole	14
3. Unapređenje svijesti o inkluzivnom obrazovanju	15
4. Osiguravanje kvalitete obrazovanja u svim školama	15
5. Planiranje školstva iz kuta inkluzije	16
6. Uređivanje i monitoring upisa u školu	16
7. Zabrana testiranja kao sredstva odabira.....	16
8. Procjena učeničkih potreba	17
9. Uspostava ravnoteže u raspoređivanju učenika iz ranjivih skupina.....	18
10. Definiranje socijalno balansiranih upisnih područja	18
11. Raspoređivanje najboljih nastavnika u najizazovnije škole	18
12. Promocija sudjelovanja roditelja u školi	19
Prilog	20
Međunarodne organizacije	20
Drugi izvori	21

Inkluzivnim obrazovanjem protiv segregacije u školama u Europi

Uvod

Nažalost, segregacija u školi u Europi je još uvijek stvarnost. Njezine negativne posljedice osobito osjećaju romska djeca, djeca s invaliditetom, djeca migrantskoga podrijetla, kao i druga djeca u specifičnim socijalnim ili osobnim okolnostima (kao što su djeca koja žive u ustanovama i djeca iz sustava maloljetničke pravde). Usprkos tomu što postoje i propisi i politike zabrane diskriminacije, praksa razdvajanja skupina učenika u posebne škole ili odjele možda je i u porastu, čak i kao rezultat trenutačnog većeg priliva migranata i izbjeglica u Europu.

Segregacija u školi predstavlja jedan od najgorih oblika diskriminacije i teško kršenje prava djece na koju se ona odnosi, jer su im mogućnosti učenja ozbiljno ugrožene izolacijom i neuključivanjem u redovne škole. To je jasna manifestacija nepravde protiv manjinskih i drugih ranjivih skupina, čime se perpetuira marginalizacija cijelih populacija u Europi.

Strateško parničenje, osnaživanje zajednice uz podršku pokreta za građanska prava, te razvoj međunarodnih standarda ljudskih prava jesu u mnogim zemljama doprinijeli borbi protiv segregacije u školi. Europski sud za ljudska prava, osobito u proteklome desetljeću, izgradio je opsežnu sudsku praksu o segregaciji u školi koja posebno pogađa romsku djecu. U brojnim predmetima utvrdio je da države članice krše Europsku konvenciju o ljudskim pravima (Konvencija) time što krše prava te djece da ne budu izložena diskriminaciji glede svoga prava na obrazovanje.¹

Brojne države usvojile su značajne mjere za izgradnju inkluzivnijeg obrazovnoga sustava, kao i jamstva prava sve djece na obrazovanje bez diskriminacije. U praksi, međutim, vlasti na državnoj i lokalnoj razini ne poštuju uvijek svoje obveze i često popuštaju pod pritiscima iz različitih izvora, uključujući uprave škola, nastavnike i druge struke, te obitelji.

Države imaju pozitivnu obvezu – koja je čvrsto utemeljena u međunarodnom pravu ljudskih prava – boriti se protiv segregacije u školi. To se može postići kombinacijom snažnih mjera protiv diskriminacije, što uključuje zakonodavne mjere, te politike rada koje promoviraju inkluzivne obrazovne sustave. Kako je to UNESCO² definirao, inkluzivno obrazovanje je proces koji se bavi raznovrsnim potrebama sve djece, mladih i odraslih, i na njih odgovara, kroz veće sudjelovanje u učenju, kulturi i zajednici, te kroz smanjenje i ukidanje isključenja i unutar obrazovanja i izvan obrazovanja.

To je načelo koje odgovornost (pozitivnu obvezu) stavlja na države, da svu djecu obrazuju bez bilo kakve diskriminacije, unutar redovnoga sustava.

Kao takvo, inkluzivno obrazovanje uključuje brobu protiv oblika segregacije koji osobito pogađaju određenu djecu, ali ide i dalje od toga. Radi se o pristupu koji razdvajanje promatra kao negativnu pojavu u odnosu na pravo sve djece na obrazovanje. Odbija se pojam

---

1. Vidjeti: Europski sud za ljudska prava, "Factsheet on Roma and Travellers" [Činjenično izvješće o Romima] (ažurirano u lipnju 2017.), sadrži informacije o seriji predmeta u kojima su utvrđena kršenja članka 14 (Zabrana diskriminacije) Konvencije, u vezi sa člankom 2 (Pravo na obrazovanje) Protokola 1.

2. UNESCO (2009), "Policy guidelines on inclusion in education" [Strateške smjernice za inkluziju u obrazovanju], UNESCO, Paris.

„razdvojeni ali jednaki” i usmjerava se na stvaranje društava otvorenih prema razmjeni u učenju vlastite raznovrsnosti. Njegov značaj postaje jasniji u razdoblju

ma ekonomske krize ili političke nestabilnosti, kad rasistički, ksenofobični i netolerantni stavovi bujaju i ugrožavaju demokratske vrijednosti i društvenu koheziju.

Inkluzivno obrazovanje ne bi se smjelo smatrati utopijskim projektom. Radi se o ostvarivom cilju, koji ima ogroman potencijal da unaprijedi koheziju društva, interkulturalne odnose i obrazovne mogućnosti za svu djecu.

Ovaj dokument, kao prvo, daje pregled situacije glede segregacije u školi u državama članicama Vijeća Europe, kao i pregled ključnih čimbenika koji je uzrokuju, na temelju zaključaka Povjerenikova rada na monitoringu u tim zemljama (Dio I). Razmatraju se i rizici koje stvara odvojeno obrazovanje (Dio II). Nakon toga predstavljaju se ključna načela koja bi trebala biti u osnovi svake politike usmjerene ka ukidanju segregacije i promociji inkluzivnog obrazovanja (Dio III), a na kraju se daje lista zaključaka i preporuka usmjerenih ka donositeljima strateških odluka i, općenito, svima koji su uključeni u izradu inkluzivnijih obrazovnih politika (Dio IV).

I. Segregacija u školi u državama članicama Vijeća Europe: trenutna situacija

1. Pregled segregacije u državama članicama

U cijeloj Europi značajan broj djece obrazuje se u školama s visokom koncentracijom djece koja su ugrožena na temelju svog ekonomsko-socijalnog, etničkog ili kulturnog porijekla, ili na temelju invaliditeta. Njihovo razdvajanje ili koncentracija u određenim školama ili odjelima nanosi im štetu glede mogućnosti učenja, te predstavlja jasno kršenje njihovog prava na obrazovanje, te prava da ne trpe diskriminaciju.

Djeca s invaliditetom

Zasebno školovanje djece s invaliditetom je široko rasprostranjena praksa u Europi, bez obzira na činjenicu da članak 24 Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (UNCRPD) državama nameće dužnost da osiguraju da djeca s invaliditetom imaju pristup „inkluzivnom, kvalitetnom i besplatnom osnovnom i srednjem obrazovanju, na jednakoj osnovi s drugima u zajednicama u kojima žive”.³

Povjerenik je tijekom nekoliko posjeta državama članicama izrazio ozbiljnu zabrinutost glede segregacije djece s invaliditetom u školi, te skrenuo pozornost na to u kojoj je mjeri ovo još uvijek široko prihvaćen oblik segregacije u Europi.⁴ Mnoge zemlje inkluziju te djece još uvijek ne smatraju izvršivom obvezom za redovne škole. Neke zemlje čine se spremnima prihvatiti neki oblik segregacije, te segregirane oblike obrazovanja preimenovati koristeći prihvatljiviju terminologiju, pa čak i „inkluzivno obrazovanje”.⁵

---

3. Sve osim tri države članice Vijeća Europe (Irska, Lihtenštajn i Monako) u srpnju 2017. bile su potpisnice UNCRPD-a. Vidjeti i: Komitet UN-a o pravima osoba s invaliditetom, *Opći komentar br. 4 o pravu na inkluzivno obrazovanje*, 2. 9. 2016.

4. Vidjeti Povjerenikova izvješća o posjetu Belgiji (2016), Bugarskoj (2015), Češkoj (2013), Francuskoj (2015), Latviji (2016), Litvi (2017), Crnoj Gori (2014), Nizozemskoj (2014), Rumunjskoj (2014), Srbiji (2015), Slovačkoj (2015) i Španjolskoj (2013), dostupne na: www.coe.int/en/web/commissioner/country-reports-by-country.

5. U Rumunjskoj, naprimjer, bivše rezidencijalne ustanove za djecu s invaliditetom preimenovane su u „inkluzivne obrazovne centre”; vidjeti Izvješće o Rumunjskoj (2014), stavak 58. U Nizozemskoj se

Uz to, pristup redovnim školama ne garantira uvijek i inkluziju. Vrlo često su djeca s invaliditetom, premda jesu pod istim krovom, još uvijek u praksi razdvojena od svojih vršnjaka, pohađaju samo dio nastave ili nemaju pristup produženom boravku.⁶ Ona imaju i znatno višu stopu ispisa iz škole. To je obično izazvano nedostatkom resursa da se osigura pristupačnost i da se pruže različiti oblici individualizirane podrške.⁷ Čak se i postojeći oblici podrške ponegdje povlače, kao dio mjera štednje.⁸

Djeca s invaliditetom koja se školuju u specijalnim obrazovnim ustanovama obično ne dobiju priznate diplome, te imaju ograničen pristup srednjem i visokom obrazovanju. Usprkos nedostatku pouzdanih podataka, kada uđu u specijalno obrazovanje, čini se da se rijetko uspiju ponovno integrirati u redovni obrazovni sustav.⁹

Povjerenik konzistentno naglašava da segregacija djece s invaliditetom u školi može samo perpetuirati društvenu marginalizaciju osoba s invaliditetom i ojačati predrasude protiv njih. Podcrtava da su segregacijom u školi posebno pogođena djeca s invaliditetom koja žive u rezidencijalnim ustanovama.¹⁰

Romska i nomadska djeca

U mnogim državama članicama, segregacija u školi ozbiljno pogađa romsku i nomadsku djecu. Nerazmjern broj njih upisuje se u popravne razrede i specijalne škole, gdje se obrazuju po reduciranom nastavnim programu.¹¹ U nekim je zemljama mogućnost da romska djeca budu upisana u specijalne škole 27 puta veća nego u slučaju neromske djece.¹²

Nadalje, romska djeca često se upisuju u škole samo za Rome ili u škole s nerazmjernom koncentracijom romske djece, gdje u većini slučajeva dobiju manje zahtjevno obrazovanje, često i ispod standarda. Anketa koju je Agencija Europske unije za temeljna prava 2016. godine obavila u šest država članica EU pokazala je da 33% romske djece pohađa škole u kojima su većina učenika Romi, a 13% ih je u isključivo romskim školama.¹³

Segregacija se dešava i u objektima redovnih škola, gdje se romska djeca nekad raspoređuju u zasebne odjele, te budu spriječena da koriste zajednička igrališta i menze.¹⁴

U nekim zemljama segregacija započinje u predškolskom obrazovanju, jer se romska djeca upisuju u zasebne predškolske odjele, što u praksi ne vodi inkluziji u redovno osnovno obrazovanje, već predstavlja početak puta ka zasebnom obrazovanju.¹⁵

---

specijalno obrazovanje i dalje pruža pod nazivom „odgovarajuće obrazovanje”; vidjeti Izvješće o Nizozemskoj (2014), stavci 185. i 188.

6. Vidjeti, između ostalog, Izvješće o Francuskoj (2015), stavak 251.

7. Vidjeti Izvješće o Litvi (2017), stavci 87–88.

8. Vidjeti Izvješće o Španjolskoj (2013), stavci 74–76.

9. Vidjeti Izvješće o Belgiji (2016), stavak 103.

10. Naprimjer, vidjeti izvješća o: Belgiji (2016), stavak 112; Bugarskoj (2015), stavak 32.; Francuskoj (2015), pasus 250.; Holandiji (2014), pasus 183.; i Srbiji (2015), pasus 62.

11. Vidjeti izvješća o: Belgiji (2016), stavci 150. i 168.; Češkoj (2013), stavci 43–58; Mađarskoj (2014), stavak 104.; Litvi (2017), stavak 91.; Srbiji (2015), stavci 61–62; Slovačkoj (2015), stavci 82–94; i “bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji” (2012), stavci 84–88.

12. Europski sud za ljudska prava, [D. H. i drugi protiv Češke](#), Predstavka br. 57325/00, presuda Velikog vijeća od 13. 11. 2007., stavak 18.

13. Agencija EU za temeljna prava, “Second European Union Minorities and Discrimination Survey (EU-MIDIS II) Roma – Selected findings” [Druga anketa EU o manjinama i diskriminaciji; Romi – odabrani nalazi] (2017). Devet zemalja obuhvaćenih anketom su Bugarska, Češka, Hrvatska, Grčka, Mađarska, Portugal, Rumunjska, Slovačka i Španjolska.

14. Vidjeti izvješća o: Portugalu (2012), stavci 61. i 62.; Rumunjskoj (2014), stavak 175.; i Mađarskoj (2014), stavci 105. i 106.

Povjerenik primjećuje i nove oblike segregacije koji se pojavljuju kao način da se zaobiđu važeći propisi o zabrani segregacije, kao što su privatne škole samo za romsku djecu.¹⁶

U svjetlu takve situacije, bitno je što je Europska komisija pokrenula postupak protiv tri države članice EU¹⁷ za kršenje propisa Unije, i to za kršenje zabrane diskriminacije u obrazovanju, propisane Direktivom o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na rasno ili etničko porijeklo (Direktiva Vijeća 2000/43/EC).

Djeca migranti i izbjeglice

I djeca izbjeglice i djeca migrantskog porijekla doživljavaju segregaciju u školi u brojnim europskim zemljama, jer često pohađaju škole s nerazmjerno velikim brojem druge djece migranata. Uz to, škole i nastavnici često su prepušteni sami sebi, sa širokim diskrecionim ovlastima, a vrlo malo resursa ili drugih uvjeta, da se brinu o specifičnim nastavnim potrebama djece migranata.¹⁸ Povjerenik sa zabrinutošću primjećuje da djeca migrantskog porijekla povremeno budu i previše zastupljena u školama za specijalno obrazovanje.¹⁹ Nedavni porast broja izbjeglica koji stižu u Europu pitanje segregacije u školi čini još akutnijim, jer brojne države članice tek trebaju izraditi sveobuhvatne strategije integracije, kojima će se djelotvorno osigurati pravo djece migranata i izbjeglica na redovno obrazovanje.²⁰

Djeca lišena pristupa školi

Neka su djeca potpuno lišena pristupa školovanju. Lišavanje djece pristupa školi ili prisiljavanje djece da se školuju kod kuće također predstavlja jedan oblik segregacije. Ovo je posebno problem za romsku i nomadsku djecu, koja su iz obitelji koje žive nomadski, kao i za romsku djecu iz migrantskih obitelji, koja se često suočavaju s odbijanjem upisa u školu.²¹ Za djecu iz takvih zajednica, česte deložacije dodatno kompliciraju pristup školi.²² Djeca izbjeglice mogu se suočiti sa sličnim problemom i biti odbijena na upisu u redovne škole.²³ Djeca s invaliditetom, osobito djeca s teškim oblicima invaliditeta, djeca koja žive u ustanovama i djeca s psihosocijalnim invaliditetom, poput autizma, također su često lišena pristupa školi.²⁴ Europski komitet za socijalna prava utvrdio je da je nekoliko država članica prekršilo obveze po osnovi Europske socijalne povelje, jer za određene skupine djece ne osiguravaju pristup školi.²⁵

---

15. Vidjeti Izvješće o Slovačkoj (2015), stavak 87.

16. Vidjeti Izvješće o Slovačkoj (2015), stavak 145.

17. Češka (2014), Slovačka (2015) i Mađarska (2016).

18. Vidjeti: Povjerenik Vijeća Europe za ljudska prava (2016), „Time for Europe to get migrant integration right”, Issue Paper [Vrijeme da Europa ispravno ostvari integraciju migranata], dostupno na <https://rm.coe.int/16806da596>.

19. Vidjeti Izvješće o Belgiji (2016), stavak 77.

20. Vidjeti: Povjerenik Vijeća Europe za ljudska prava (2016), „Time for Europe to get migrant integration right”, [Vrijeme da Europa ispravno ostvari integraciju migranata] op. cit., str. 27–28. Vidjeti i [Lifelong Learning Platform position paper](#), „Integrating refugees and migrants through education” [Integracija izbjeglica i migranata kroz obrazovanje], rujan 2016.

21. Vidjeti izvješća o: Belgiji (2016), stavci 167–168; Francuskoj (2015), stavak 203. (romska djeca), stavci 156–158 (nomadska djeca); i Irskoj (2017), stavci 16–18.

22. Ibid.

23. Vidjeti izvješća o: Bugarskoj (2015), stavak 129.; i Danskoj (2014), stavak 23.

24. Vidjeti, između ostalog, izvješća o: Litvi (2017), stavak 84. i 89.; Francuskoj (2015), stavci 248–250; i Rumunjskoj (2014), stavak 66.

25. Vidjeti različite kolektivne pritužbe podnesene Europskom komitetu za socijalna prava, naročito: *Autism Europe protiv Francuske*, Pritužba br. 13/2002, [odluka o meritumu](#) od 4. 11. 2003.; *Mental Disability Advocacy Centre (MDAC) protiv Bugarske*, Pritužba br. 41/2007, [odluka o meritumu](#) od 3. 6. 2008.; *Médecins du Monde–International protiv Francuske*, Pritužba br. 67/2011, [odluka o meritumu](#) od 11.

2. Glavni uzroci segregacije

Da bi opravdale segregaciju u školi, vlade često nude seriju čimbenika i razloga zašto bi direktna intervencija s ciljem desegregacije škole bila teška ili nepraktična. Takvi čimbenici i razlozi uključuju: poteškoće s jezikom; preferencije roditelja, uključujući tendenciju kod obitelji iz većinske populacije da djecu upisuju u škole u kojima nema učenika iz manjinskih ili migrantskih skupina („bijeli bijeg”); koncentracija stanovništva; potreba da se obrati pozornost na posebne potrebe učenika; te kulturno utrkivanje etničkih manjina i migrantskih obitelji. To se odražava u čestoj pojavi odsustva vladine reakcije na sudske odluke, uključujući odluke Europskog suda, koje se ne pretaču uvijek u strategije sustavne desegregacije i usvajanje inkluzivne obrazovne politike.

Određena pasivnost država u rješavanju pitanja segregacije u obrazovanju može se objasniti snažnim prikrivenim interesima u polju obrazovanja. Donositelji odluka i politički lideri, uprave škola, nastavnici i obitelji ponekad se i aktivno suprotstavljaju promjenama koje bi mogle promijeniti situaciju relativne povlaštenosti u obrazovanju.²⁶ Sposobnost tih aktera da artikuliraju svoje zahtjeve i iskažu kritike prema vladinoj politici znatno je veća nego sposobnost ranjivih obitelji da se bore za pravo svoje djece na obrazovanje.

Oklijevanje da se uključe djeca s invaliditetom pojačano je širokim diskrecionim prostorom koji škole često uživaju u pogledu osiguravanja razumnog prilagođavanja potrebama te djece na način da ona imaju pristup obrazovanju ravnopravno s drugima.²⁷ Škole često nude i ekonomske argumente kada toj djeci ne daju određenu podršku koja im je potrebna za pristup redovnom školovanju.

I financijski aranžmani mogu pojačati otpor protiv desegregacije, naročito kada je u pitanju specijalno obrazovanje.²⁸ Stručnjaci uključeni u specijalno obrazovanje, poput nastavnika, psihologa i centara za testiranje, često se suprotstavljaju desegregaciji da bi zaštitili vlastite interese.

Neodgovarajući način uređenja upisa u školu i pristupa školi još je jedan od uzroka segregacije. U nekim državama, škole još uvijek imaju pravo odabirati učenike na temelju ekonomskih, vjerskih ili osobnih sposobnosti. Testiranje se koristi i u javnom i u privatnom obrazovanju, često kao sredstvo diskriminacije nad djecom iz ranjivih skupina. U nekoliko zemalja, romska djeca se rutinski usmjeravaju prema specijalnom obrazovanju na temelju kulturološki pristranih testova, koji vode k pogrešno dijagnosticiranom mentalnom invaliditetu.²⁹ Isto tako, u nekim je zemljama vjera još uvijek osnova za segregaciju. Uz to, u nekim zemljama i visoke školarine sprečavaju siromašnije obitelji da pohađaju javno subvencionirane privatne škole.

Duboko usađene predrasude i odbijanje etničkih manjina (naročito romske zajednice) rezultiraju praksom isključenja, u rasponu od segregacije do nezakonitog odbijanja upisa. Primjer za to je odvajanje romske djece, naročito djevojčica, od druge djece, uz argument roditeljskih

---

9. 2012.; i *European Association of the Disabled (EAD) protiv Francuske*, Pritužba br. 81/2012, [odluka o meritumu](#), od 11. 11. 2013.

26. Vidjeti, između ostalog, izvješća o: Latviji (2016), stavci 77. i 81.; i Litvaniji (2017), stavak 86.

27. Vidjeti, između ostalog, izvješća o: Nizozemskoj (2014), stavci 181–182 i 188.; i Belgiji (2016); stavci 106. i 115.

28. Vidjeti izvješća o: Belgiji (2016), stavak 108.; Litvi (2017), stavak 109.; i Slovačkoj (2015), stavci 146. i 160.

29. Vidjeti izvješća o: Češkoj (2013), stavci 50–52; i Mađarskoj (2014), stavak 104.

preferencija i pretpostavljenih kulturnih ili socijalnih specifičnosti. Kako je to naglasio Europski sud, pristanak roditelja ne može ni na koji način služiti kao izgovor za diskriminatorску praksu.³⁰

Uz to, nedavna ekonomska kriza i njome izazvane mjere štednje u brojnim europskim zemljama rezultirali su smanjenjem sredstava za obrazovanje. Rezovi nerazmjerno pogađaju skupine kojima podrška najviše treba. Nedostatak specijalista za djecu s invaliditetom, smanjenje programa podrške kulturnoj i jezičnoj integraciji djece migranata, rezovi u predškolskim programima i stipendijama, te ukidanje projekata za sprečavanje ispisa iz škole, sve su mjere koje imaju negativnije posljedice po najranjiviju djecu, čime im se smanjuju prilike za obrazovanje.³¹

Nadalje, mora se naglasiti da niža kvaliteta obrazovanja u školama može biti i uzrok i posljedica segregacije. Škole koje pohađaju socijalno ugroženi učenici često od te djece imaju i manja očekivanja glede uspjeha u školovanju. Često su takve škole nepoželjne za brojne obitelji koje se iz tih razloga pri odabiru škole isključuju iz danog područja stanovanja. Time niža kvaliteta obrazovanja polarizira obrazovnu potražnju, te postaje uzrok izraženije segregacije u školi. U isto vrijeme, škole koje većinom pohađaju ugrožena i ranjiva djeca za održavanje odgovarajuće razine obrazovanja traže veće i ljudske i financijske resurse. Traže i jako liderstvo i ambiciozne obrazovne projekte, kojima će se za svu djecu unaprijediti iskustvo učenja. U tom smislu, obrazovanje niže kvalitete je i posljedica segregacije u školi. Ovaj začarani krug niže kvalitete obrazovanja i segregacije u školi u suprotnosti je s pravom sve djece na obrazovanje uz potpunu ravnopravnost.

Nedostatak predškolskog obrazovanja za romsku djecu, djecu migrante i pripadnike manjina, te djecu s invaliditetom, u mnogim zemljama je realnost. Kasniji početak obrazovanja dodatni je problem, te čimbenik daljnje segregacije te djece u školi, jer škole mogu odbiti upisati djecu s nižom razinom jezičnih kompetencija i lošijom socijalizacijom.³²

II. Posljedice odvojenog obrazovanja

Desetljeća segregacije u praksi jasno pokazuju ozbiljne posljedice odvojenog školovanja djece.

Segregacija u školi nije samo praksa koja vrši diskriminaciju djece i krši njihovo pravo na obrazovanje ravnopravno s drugima, već i smanjuje mogućnost da kroz kontakt s drugima stječu neophodne životne vještine; često je to prvi korak u život sa segregacijom. Nadalje, uz to što dobiju obrazovanje koje je često loše kvalitete, učenici upisani u specijalne škole obično na kraju školovanja ne steknu priznatu diplomu. Segregacija jasno brojnoj djeci i mladima potkopava buduće prilike za zaposlenje i plaću. Za najpovlašteniju djecu i djecu iz većinske populacije, segregacija također vodi ka smanjenim mogućnostima za stjecanje bitnih društvenih i životnih vještina, kao rezultat nedostatka interakcije s djecom različitog etničkog porijekla ili s djecom s invaliditetom.

Dostupne studije ukazuju na to da segregacija u školi ima negativne implikacije ne samo za manjinske ili ranjive učenike, već ona ugrožava i ukupni uspjeh obrazovanja. Rješavanje pitanja segregacije u školi, shodno tomu, ne samo da je neophodno kao jamstvo prava na obrazovanje i jednakost u obrazovnome sustavu, već je i ključ za unapređenje djelotvornosti i učinka

---

30. Europski sud za ljudska prava, *D. H. i drugi protiv Češke*, op. cit., stavak 142.

31. Vidjeti, između ostalog, izvješća o: Cipru (2016), stavak 95.; Irskoj (2017), stavak 140.; i Španjolskoj (2013), stavci 30–34.

32. Vidjeti izvješća o: Mađarskoj (2014), stavak 102.; Portugalu (2012), stavak 63.; Rumunjskoj (2014), stavci 93. i 179.; Slovačkoj (2015), stavci 81. i 115.; i „bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji” (2012), stavak 89.

obrazovnog sustava u cjelini. OECD upozorava na negativne posljedice segregacije u školi u odnosu na obrazovna postignuća.³³ Zemlje s najvišim indeksom inkluzije u školi (škole s visokom stopom socijalne i kulturne heterogenosti učenika) su i škole koje su u anketi PISA 2012. ostvarile najbolji rezultat na testu iz matematike.³⁴ Takvi rezultati pripisani su „vršnjačkom efektu”, tj. pozitivnom ishodu izvedenom iz činjenice da učenici s poteškoćama u učenju imaju koristi od toga što obrazovni prostor dijele s naprednijim vršnjacima. Istraživanja u ovom polju naglašavaju da je heterogenost u nivoima učenja pozitivna, naročito za najugroženije učenike, dok je primjetni „gubitak” za najnaprednije učenike izveden iz heterogenosti, zapravo, marginalan. Isto tako, visoka koncentracija učenika s poteškoćama u istoj učionici umanjuje obrazovnu kvalitetu i očekivanja nastavnika glede potencijala njihovih učenika da napreduju.

Izoliranost manjinskih skupina poput romskih/nomadskih učenika i učenika migranata koji su tek upisani u obrazovni sustav nanosi štetu socijalnoj integraciji tih učenika i slabi veze socijalne kohezije. Nedostatak interkulturalnih kontakata vjerojatno će rezultirati manjom stopom tolerancije prema različitosti i nedostatkom poštovanja prema vjerskim i kulturnim razlikama, te može osnažiti rasističke, diskriminatorne i ekskluzivističke stavove među mladima. Isključenost iz obrazovanja ili podijeljenost u obrazovanju na temelju etničkih i jezičnih razlika naročito se negativno odražava na koheziju i pomirenje u multietničkim društvima koja se bore da prevaziđu nasilnu prošlost.³⁵ Nasuprot tomu, inkluzivno obrazovanje integrira kulturne, socijalne, vjerske i druge razlike, te omogućava pojavu zajedničkih vrijednosti raznovrsnih društava.

Segregacija u školi negativna je i iz ekonomskog kuta. Povjerenik primjećuje da specijalne škole i drugi oblici zasebnog školovanja državu koštaju više od redovnih škola.³⁶ Visoke koncentracije ranjivih učenika u istoj školi ili učionici obvezuju javne vlasti da osiguraju značajne materijalne i ljudske resurse da zadovolje potrebe velikog broja učenika koji eventualno imaju probleme u učenju. Uz to, razdvajanje pogoršava stope ispisivanja iz škole, te stvara visoke troškove glede gubitka ljudskoga kapitala, kao i troškove izazvane potrebom da se provode programi naknadnog obrazovanja i drugi oblici popravnog školovanja. Ti bi se troškovi kroz inkluzivne obrazovne sustave značajno smanjili.

III. Ključna načela inkluzivne obrazovne politike

Da bi rješavala pitanje segregacije u školi i promovirala inkluziju, inkluzivna obrazovna politika na državnoj i lokalnoj razini trebala bi biti zasnovana na seriji ključnih načela. Čini se da je pet načela od suštinskoga značaja.

1. Proširena vizija prava na obrazovanje

Minimalni obrazovni zahtjevi za socijalnu inkluziju vremenom su porasli. Potreban je proširen i bolji pristup iskustvu obrazovanja, i u formalnom i u neformalnom sektoru, da bi djeca i mladi stekli vještine neophodne za život i rad u današnjem društvu.

---

33. OECD (2012), „Equity and quality in education: supporting disadvantaged students and schools” [Jednakost i kvaliteta u obrazovanju: podrška ugroženim učenicima i školama], OECD Publishing, Paris.

34. OECD (2013), „[PISA 2012 results](#): excellence through equity - giving every student the chance to succeed (Volume II)” [Izvršnost kroz jednakost – dati svakom učeniku priliku za uspjeh], PISA, OECD Publishing, Paris.

35. Naprimjer, ovo je slučaj u Bosni i Hercegovini, gdje je nastao sustav „dvije škole pod jednim krovom”, kao i u „bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji” i nekim dijelovima Hrvatske. Vidjeti i *Human Rights Comment* „Inclusive education vital for social cohesion in diverse societies” [Inkluzivno obrazovanje vitalno za socijalnu koheziju raznovrsnih društava], 5. 5. 2015. Vidjeti i Izvješće o „bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji” (2013), stavci 27–31.

36. Vidjeti Izvješće o Češkoj (2013), stavak 57.

OECD i EU ukazuju na značaj završetka neke vrste obrazovanja nakon obveznog da bi se izbjegao rizik od nezaposlenosti i socijalne isključenosti. Pristup predškolskom obrazovanju također se smatra ključnim elementom za unapređenje daljnjih obrazovnih mogućnosti. Brojne studije pokazuju da pristup predškolskom obrazovanju unapređuje uspjeh u školi i olakšava pristup višim nivoima obrazovanja, naročito za najranjivije skupine.

Uz to, pristup iskustvu socijalizacije izvan učionice, izvanškolskim aktivnostima, kampovima za mlade itd., također je neophodan za stjecanje vještina i kompetencija od ključnog značaja za budući rad i život.³⁷

Danas je pravo na obrazovanje potrebno shvaćati na temelju proširene vizije obrazovanja, koje ide dalje od obveznog i formalnog. Ono mora uključivati pristup predškolskom i visokom obrazovanju, ali i izvannastavnim aktivnostima i neformalnom obrazovanju. Osobe koje pripadaju ugroženim skupinama u društvu moraju imati pristup takvim iskustvima učenja, jednako u odnosu na druge, a vlasti moraju raditi na tome da takve prilike i osiguraju.

2. Pravo na obrazovanje i prava u obrazovanju

Nije dovoljno osigurati da djeca koja pripadaju ugroženim skupinama imaju pristup školi, niti je dovoljno tu djecu rasporediti u različite škole, ako te škole nisu prilagođene njihovim potrebama i ne nude kvalitetno obrazovanje.³⁸

Katarina Tomaševski, prva UN-ova specijalna izvjestiteljica za obrazovanje, izradila je tzv. koncept 4A, kojim se obrazovanje čini smislenim pravom. Identificirala je dostupnost (engl. *availability*), pristupačnost (engl. *accessibility*), prihvatljivost (engl. *acceptability*) i prilagodljivost (engl. *adaptability*) kao četiri ključne komponente koje države moraju pružiti ako žele osigurati djelotvorno pravo na obrazovanje. Dostupnost vlastima nameće obvezu da osiguraju dovoljan broj škola (i nastavnika) da se zadovolje potrebe svih učenika školske dobi; pristupačnost podrazumijeva osiguravanje nesmetanog, jeftinog i nediskriminirajućeg pristupa obrazovanju za svu djecu; prihvatljivost podrazumijeva pružanje kvalitetnog obrazovanja, u sigurnom okružju, uz poštivanje specifičnih karakteristika određenih skupina (npr. etničkih manjina) i prihvaćanje stavova same djece o tome kako se njihova prava ostvaruju; prilagodljivost podrazumijeva uspostavu obrazovnih sustava koji se mogu prilagoditi potrebama sve djece, osobito one koja imaju posebne potrebe, kao što su djeca s invaliditetom, djeca pripadnici manjina, djeca izbjeglice ili djeca koja rade.³⁹

Koncept 4A iznimno je značajan za rješavanje pitanja segregacije u školi i trebao bi biti temeljno načelo svake inkluzivne obrazovne politike. Drugim riječima, inkluzivno obrazovanje traži i jamstvo prava na obrazovanje i jamstvo prava u obrazovanju.

3. Obrazovanje kao javna odgovornost

Borba protiv segregacije u školi ne može biti uspješna ako se obrazovanje ne shvati kao javna usluga.⁴⁰ To se može pretočiti u različite oblike pružanja obrazovanja, čak i kroz privatne pružatelje usluga. U mnogim zemljama država financira privatne škole pod određenim uvjetima,

---

37. Vidjeti Izvješća o: Slovačkoj (2015), stavak 86.; i Belgiji (2016), stavak 109.

38. Vidjeti Izvješća o: Češkoj (2013), stavak 61.; Francuskoj (2015), stavak 251.; Mađarskoj (2014), stavak 105.; i Srbiji (2015), stavak 74.

39. Tomaševski K. (2001), „Human rights obligations: making education available, accessible, adaptable and acceptable” [Obveze u ljudskim pravima: da obrazovanje bude dostupno, pristupačno, prilagodljivo i prihvatljivo], *Rights to Education Primers No. 3*, Institut za ljudska prava i humanitarno pravo – Raoul Wallenberg, Lund / Sida, Stockholm.

40. Vidjeti i Preporuku Komiteta ministara Vijeća Europe CM/Rec(2012)13 o osiguravanju kvalitete u obrazovanju.

koji obično uključuju odredbe o nediskriminaciji (u pogledu ekonomskih, kulturnih, seksualnih ili vjerskih razlika) i neprofitnu prirodu pružanja usluge obrazovanja. Međutim, sustavi koji vrše nadzor nad radom privatnih pružatelja usluga nisu uvijek učinkoviti, a javne vlasti često su ograničenoga kapaciteta za ispravljanje situacija koje idu protiv javnoga interesa i zajedničkog dobra.⁴¹

Dok direktno osiguravanje obrazovanja putem državnih pružatelja daje uvjete koji će vjerojatno bolje osigurati pravičnost i jednakost, obrazovni sustavi s visokim omjerom privatnih pružatelja obrazovnih usluga obično stvaraju višu razinu nejednakosti u obrazovanju, posebice zato što su neki privatni pružatelji usluga okrenuti profitu i iznimno selektivni u radu, što je u sukobu s načelom zajedničkoga dobra, koje je sastavni dio osnovnog zadatka javnog obrazovanja. Shodno tomu, od presudnoga je značaja osigurati da obrazovni sustavi s visokim omjerom privatnih škola budu opremljeni solidnim propisima i djelotvornim mehanizmima monitoringa, da su u stanju otkriti i ukloniti praksu isključenja koja bi mogla dovesti do višeg nivoa segregacije u školi.

U isto vrijeme, država je odgovorna za osiguravanje da sve škole budu inkluzivne, što je načelo koje povremeno traži aktivnosti kojima će se neutralizirati strategije socijalne zatvorenosti, kakve grade neke škole i obitelji.

4. Uređivanje izbora škole

Izbor škole sam po sebi ne stvara diskriminaciju. Veliki broj obrazovnih sustava omogućava obrazovanje pod kvazitržišnim uvjetima, te omogućava izbor škole pod određenim okolnostima. Kako je ukazao OECD, ključ za pravičan obrazovni sustav nije pitanje nudi li sustav manje ili više izbora, već je li taj izbor uređen, naročito u cilju ublažavanja učinaka socijalnih, kulturnih, ekonomskih i drugih čimbenika koji mogu rezultirati diskriminirajućim postupcima.

Prema tome, u cilju borbe protiv segregacije u školi, izbor škole mora biti rukovođen. Države moraju uspostaviti jasna pravila kojima se uređuje izbor, te se načelo izbora škole mora balansirati s potrebom da se uzmu u obzir i zadovolje sve obrazovne potrebe. Načelno, to uključuje mjere kao što su definiranje upisnih područja škola, mjesta rezervirana za učenike s posebnim potrebama, te ograničenje omjera djece iz nekih ugroženih skupina u određenim školama. U slučaju pretjerane potražnje za određenim školama, to može podrazumijevati i razmatranje prihoda i drugih socijalnih čimbenika kao elemenata za određivanje pristupa školi.

5. Sva djeca mogu učiti

Obrazovni sustav mora počivati na pretpostavci da sva djeca mogu učiti i da imaju potencijal biti obrazovana. To implicira razvoj velikih očekivanja glede ishoda učenja sve djece. Također, to implicira i da sustav mora identificirati specifične potrebe u učenju različite djece, te nastavnu praksu prilagoditi specifičnim okolnostima da bi se te potrebe zadovoljile, te osigurati da sva djeca imaju adekvatne mogućnosti da uče dok su u školi i na drugim mjestima. Ukratko, ovo načelo znači da države moraju poduzeti mjere da osiguraju da ekonomske, socijalne, kulturne ili osobne okolnosti ne postanu izvor diskriminacije, da ne spriječe neku djecu u uživanju koristi od zadovoljavajućeg obrazovnog iskustva, potpuno ravnopravno s drugima.

IV. U smjeru inkluzivnog obrazovanja: zaključci i preporuke

---

41. Vidjeti, između ostaloga, Izvješće o Irskoj (2017), stavci 102–114. i 125–127.

Segregacija u školi suprotna je međunarodnim i europskim standardima ljudskih prava, koji državama nameću pozitivnu obvezu osiguravanja prava svakog djeteta na kvalitetno obrazovanje bez diskriminacije. Shodno tomu, Povjerenik za ljudska prava poziva države članice Vijeća Europe da ovu uporno prisutnu pojavu u svojim obrazovnim sustavima otklone tako što će ostvariti napredak u uvođenju istinski inkluzivnog obrazovanja.

Da bi se ostvarili takvi ciljevi, koji traže snažno liderstvo i političku predanost, Povjerenik objavljuje sljedećih dvanaest zaključaka i preporuka.

1. Osiguravanje sveobuhvatne zakonske zabrane diskriminacije

Bez obzira na postojanje jasno utemeljenih međunarodnih standarda koji zabranjuju diskriminaciju i za njih vezanih propisa u većini državnih zakonodavstava, u nekim zemljama zakoni još uvijek ostavljaju prostora za dvosmislenost u pogledu zabrane segregacije u školi na temelju etničke pripadnosti ili po nekoj drugoj osnovi. Sudske odluke donesene u nekim državama članicama pokazuju da zabrana diskriminacije nije dovoljno jasno utemeljena u zakonu, te da postoji potreba da se postojeći zakoni mijenjaju i da se ključni koncepti jasnije iskažu, tako da se osigura da se, u slučaju segregacije u školi, sankcije mogu djelotvorno primjenjivati.⁴²

Da bi se osigurala prava ranjive djece na obrazovanje i prava u obrazovanju, potreban je visok stupanj jasnoće u zakonodavstvu koje zabranjuje diskriminaciju. Zakoni trebaju biti sveobuhvatni i dovoljno eksplicitni da se bave situacijama u kojima se tradicija, sloboda izbora, roditeljska suglasnost i urbana segregacija koriste za davanje legitimiteta diskriminaciji i velikoj koncentraciji romske djece, djece migrantskog porijekla ili djece s invaliditetom u određenim školama. Uz to, pravo na inkluzivno obrazovanje trebalo bi biti jasno utemeljeno u domaćem zakonodavstvu, a treba postojati i sustav jasno usmjerenih sankcija protiv odluka i mjera koje ugrožavaju ovo pravo.

Jasan i sveobuhvatan zakonski okvir još je neophodniji u svjetlu činjenice da je segregacija u školi često rezultat indirektna diskriminacije, odnosno prividno neutralnih mjera koje nerazmjerno negativno djeluju na neke skupine djece, bez objektivnog i razumnog obrazloženja. Uviđajući teškoće u utvrđivanju indirektna diskriminacije u obrazovanju, Europski sud za ljudska prava je u svojoj sudskoj praksi u području diskriminacije u obrazovanju ustanovio da se u predmetima u kojima postoje navodi o diskriminaciji primjenjuju manje striktna pravila dokazivanja. Naročito kad statistički podaci pokazuju nerazmjernan učinak neke mjere na određenu skupinu djece, na odgovornoj strani je da pokaže da je taj učinsk rezultat objektivnih čimbenika koji nisu povezani s, naprimjer, etničkim porijeklom.⁴³

Uz to, bitno je osigurati da se segregacija eksplicitno smatra oblikom diskriminacije, kako to preporučuje Europska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI) u svojoj Generalnoj strateškoj preporuci br. 7 o državnim politikama borbe protiv rasizma i rasne diskriminacije.⁴⁴

Zakonodavstvo, također, treba utvrditi da, sukladno odredbama UNCRPD-a, nepružanje razumnog prilagođavanja osobama s invaliditetom predstavlja jedan oblik diskriminacije.⁴⁵

---

42. Vidjeti, između ostaloga, Poglavlje 3, [DARE-Net project: Desegregation and Action for Roma in Education-Network](#) [Desegregacija i akcija za Rome u obrazovanju], o segregaciji u školama u Mađarskoj.

43. Vidjeti, između ostaloga, Europski sud za ljudska prava, *D.H. i drugi protiv Češke*, op. cit. Vidjeti i Europski sud, *Factsheet on Roma and Travellers* (2017), op. cit.

44. ECRI, Opća strateška preporuka br. 7 o državnim politikama za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije, stavak 6. Vidjeti i ECRI-jeva izvješća o zemljama, koja sadrže korisne preporuke o tome kako graditi sveobuhvatne antidiskriminacijske zakonodavne okvire.

Prema UNCRPD-u, razumno prilagođavanje definira se kao neophodno prilagođavanje kojim se osigurava da osobe s invaliditetom mogu uživati sva ljudska prava ravnopravno s drugima.

Pored toga, moraju postojati pravila koja zabranjuju segregaciju u redovnim školama da bi se u školama ili odjelima spriječilo uspostavljanje zasebnih skupina djece iz etničkih manjina ili djece s invaliditetom.

2. Usvajanje strategije za desegregaciju škole

Kada su suočene s problemom isključenja iz obrazovanja i segregacije u školi, države su uglavnom reaktivne, a ne proaktivne, što je pristup koji neće dovesti do strukturalnih i održivih promjena. Umjesto toga, države bi trebale usvojiti sveobuhvatne strategije desegregacije, s jasnim ciljevima, resursima dovoljnim za njihovu realizaciju, te jasnim i ambicioznim planom i rokovima. Riješenost da se izvrši desegregacija trebala bi imati podršku najviše razine državnih vlasti.⁴⁶

Desegregacija traži vrijeme. Međutim, pokušaji da se ostvari desegregacija prečesto su vođeni kroz kratkoročne projekte koji su se bazirali na financiranju izvana i koji su okončani čim su nestali izvori sredstava. Ovakav pristup otežava ostvarivanje održivih rezultata i institucionalizaciju dobre prakse. Radi se i o značajnom rasipanju financijskih i ljudskih resursa. Prema tome, neophodno je da se proces vodi održivo, s jasnim dugoročnim ciljevima. Održivost se mora osigurati i kroz jasno vlasništvo državnih vlasti nad tim procesom, jer se on ne može prepustiti u ruke nevladinih organizacija i drugih privatnih aktera ili lokalnih vlasti.

Strategije desegregacije moraju uključivati kampanje unapređenja svijesti, mjere za prevazilaženje specifičnih skrivenih interesa različitih aktera u obrazovanju, te aktivnosti kojima će se osigurati velika očekivanja od sve djece, te visokokvalitetno obrazovanje za sve njih. To traži i financijske aranžmane koji će osigurati da sve škole imaju stručna znanja te sredstva neophodna za provođenje inkluzivnog obrazovanja.

Vlasti bi trebale u potpunosti iskoristiti dostupne izvore financiranja, konkretno sredstva dostupna u okviru Europske unije, te osigurati da se takva financijska sredstva djelotvorno koriste u provođenju mjera desegregacije.⁴⁷

Uspostava sustava besplatnog i obveznog predškolskog obrazovanja trebala bi biti dio strategije desegregacije, jer se tako značajno doprinosi promociji jednakih prilika za svu djecu od samog početka njihovog obrazovanja, te umanjenju djelovanja čimbenika koji se koriste za davanje legitimiteta segregaciji u školi u praksi.

Planovi za desegregaciju koji su usmjereni ka djeci s invaliditetom trebali bi biti dio šire politike deinstitucionalizacije, jer je, kako to naglašava UNCRPD, inkluzivno obrazovanje nekompatibilno s institucionalizacijom.⁴⁸

Strateški planovi za desegregaciju trebali bi uključivati i djelotvorne mehanizme monitoringa i evaluacije. Nedostatak sveobuhvatnih podataka i informacija o segregaciji u školi često vlasti

---

45. Vidjeti, između ostaloga, Izvješće o Belgiji (2016), stavak 115.

46. Vidjeti, između ostaloga, izvješća o: Belgiji (2016), stavak 114.; i Češkoj (2013), stavak 66.

47. Vidjeti, između ostaloga, Europski revizorski sud (2016), „EU policy initiatives and financial support for Roma integration: significant progress made over the last decade, but additional efforts needed on the ground” [Strateške inicijative EU i financijska potpora integraciji Roma: značajan napredak ostvaren u proteklom desetljeću, ali su potrebni dodatni naponi na terenu], Specijalno izvješće br. 14, ECA, Luksemburg.

48. Komitet Ujedinjenih naroda za prava osoba s invaliditetom, Opći komentar br. 4, stavak 66. Vidjeti i izvješća o: Češkoj (2013), stavak 117.; Rumunjskoj (2015), stavak 69.; i Slovačkoj (2015), stavak 159.

onemogućava u djelotvornoj ocjeni stanja u školama u zemlji u pogledu segregacije. Shodno tomu, neophodno je da vlasti redovno prikupljaju pouzdane i ažurirane statističke podatke, razdvojene po etničkoj pripadnosti, invaliditetu i spolu, da bi se izradio solidan temelj na kojem se može raditi ka pravičnijem i inkluzivnijem obrazovnom sustavu.⁴⁹ Nadalje, nedostatak evaluacije otežava ocjenu učinaka već provedenih politika i aktivnosti. Snažni mehanizmi monitoringa, koji uključuju sve relevantne aktere, doprinose izradi politika rada koje se temelje na dokazima.

3. Unapređenje svijesti o inkluzivnom obrazovanju

Jedna od ključnih prepreka desegregaciji u školi je nedostatak svijesti društva o značaju inkluzivnog obrazovanja za socijalnu koheziju.⁵⁰ Shodno tomu, pokretanje kampanja kojima se gradi svijest o opasnostima segregacije u školi, uz istovremeno naglašavanje višestruke koristi inkluzivnog obrazovanja u aspektima kao što su obrazovni učinak, smanjenje stope ispisa iz škole, integracija tržišta rada i socijalna kohezija, mogu pozitivno djelovati na stavove i očekivanja društva u cjelini.⁵¹ Tako se mogu mijenjati i strategije školstva za manjinske skupine, koje nekad reproduciraju segregaciju kroz oponašanje i praksu društvenog zatvaranja.

Nadalje, inkluzivno obrazovanje traži mentalni pomak na razini društva, od gledanja na neku djecu kao problem do identifikacije postojećih potreba i unapređenja samih obrazovnih sustava. Ključno je da društvo u cjelini, donositelji odluka i svi akteri uključeni u polje obrazovanja u potpunosti shvate potrebu za ovakvom promjenom paradigme.⁵²

Objašnjavanje inkluzivnog obrazovanja i izgradnja svijesti o njegovom značaju, shodno tomu, moraju se integrirati u politički diskurs.

4. Osiguravanje kvalitete obrazovanja u svim školama

Škole s visokom koncentracijom ugroženih učenika često postanu „loše” škole. Velika koncentracija siromaštva i akademskih poteškoća imaju tendenciju smanjiti očekivanja koja nastavnici i obitelji imaju u odnosu na mogućnosti djece da uče. Nastavnici nemaju nikakav poticaj da ostanu u takvim školama, što, s druge strane, stvara visok stupanj fluktuacije osoblja i školama još više otežava rad na kvalitetnim obrazovnim projektima. Vlasti ne čine uvijek sve što mogu da osiguraju standarde kvalitete u svim školama. Dopuštanje postojanja „getoiziranih škola” prečesto služi za izbjegavanje potencijalnih sukoba s obiteljima koje ne žele da se njihova djeca školuju s djecom iz ranjivih ili manjinskih skupina.

Kako je ranije već spomenuto, nedostatak aktivnosti kojima se osigurava kvaliteta obrazovanja pothranjuje začarani krug niže kvalitete obrazovanja i velike koncentracije učenika iz ugroženih skupina. Neophodno je da države poduzmu sve neophodne materijalne i organizacijske mjere da osiguraju kvalitetu obrazovanja u svim školama.

Vijeće Europe ima opsežne aktivnosti u području osiguravanja kvalitete u obrazovanju, a Preporuka Komiteta ministara o osiguravanju kvalitete u obrazovanju daje korisne smjernice u tom smislu.⁵³

---

49. Vidjeti, između ostaloga, Izvješće o Češkoj (2013), stavci 47. i 62.

50. Vidjeti, između ostaloga, izvješća o: Češkoj (2013), stavak 58.; Litvi (2017), stavak 84.; i Latviji (2016), stavak 89.

51. Naprimjer, vidjeti: Svjetska banka, „Economic costs of Roma exclusion” [Ekonomska cijena isključenja Roma], [sažetak](#) koji je Odjel za humani razvoj u Europi i srednjoj Aziji izdao u travnju 2010., o ekonomskim koristima od smanjenja segregacije romske djece u školi.

52. Vidjeti, između ostaloga, Izvješće o Slovačkoj (2015), stavak 111.

53. Komitet ministara Vijeća Europe, Preporuka CM/Rec(2012)13.

5. Planiranje školstva iz kuta inkluzije

Vlasti često donose odluke vezane za planiranje obrazovanja bez uzimanja u obzir socijalne inkluzije kao jednog od ciljeva. Naprimjer, odluka da se određene škole otvore, zatvore ili održavaju, ili odluka da se u nekim školama dodaju novi odjeli, često se donosi bez odgovarajućeg razmatranja potreba najranjivije djece za inkluzivnim obrazovanjem. Umjesto toga, vlasti uglavnom odgovaraju na konkretne zahtjeve, izvore pritiska i skrivene interese.

Usmjerenje koje nude međunarodne institucije predviđa da bi, ako je neophodno, obrazovne ustanove trebalo zatvoriti u cilju borbe protiv segregacije ili bi djecu trebalo prebaciti u redovne škole da se izbjegne visok nivo koncentracije djece iz ugroženih skupina.⁵⁴ Takve odluke mogu biti izuzetno nepopularne. Adekvatno planiranje organizacije školstva, uz izraženiju perspektivu inkluzije, može spriječiti socijalne sukobe koji bi bili rezultat prebacivanja učenika ili zatvaranja obrazovnih ustanova. Uz druge mjere, to traži pažljivo planiranje gdje će se škole otvarati, da se osigura balansirana distribucija ranjive djece, te adekvatna dodjela sredstava za unapređenje školske infrastrukture u siromašnijim kvartovima da se osigura da škole postanu privlačnije. To traži i aktivne politike rada kojima će se dijagnosticirati specifične obrazovne potrebe, te izbjeći koncentracija naknadno upisanih učenika – konkretno djece migranata i izbjeglica – u manje poželjne škole. Druge mjere, kao što je uspostava socijalno balansiranih upisnih područja, također mogu igrati presudnu ulogu u otklanjanju segregacije u školi.

6. Uređivanje i monitoring upisa u školu

Propisi o upisu u školu razlikuju se od jednog do drugog europskog državnog obrazovnog sustava. Neki sustavi dozvoljavaju visok stupanj izbora škole, dok drugi učenike raspoređuju u najbližu školu. Slično tome, dok neki sustavi daju jasne procedure za uređenje upisa u školu u slučaju prevelikog broja prijavljenih, drugi školama daju značajno diskreciono pravo u izboru učenika. Očito je da što su blaža pravila za upravljanje upisom u školu, to je veća vjerojatnoća da u nekim školskim okruzima ili samim školama može doći do diskriminatorske prakse.

Države moraju koristiti svoje nadležnosti da urede upis u školu na način koji uzima u obzir načelo inkluzivnosti.⁵⁵ U tom smislu, procedure upisa u školu trebale bi uspostaviti prioritete za pristup učenicima s posebnim potrebama i učenicima koji spadaju u ugrožene skupine. Druge vrste pozitivne prakse koja promovira integraciju učenika iz ranjivih skupina u redovne škole uključuju uvođenje sustava provjere sredstava i rezervacije mjesta za učenike iz određenih ugroženih skupina.

Međutim, uspostava jasnih pravila za proces upisa bit će nedjelotvorna ako se ne uspostavi i jak sustav monitoringa. Vlasti moraju uvesti jasne standarde i stroge inspekcijske mehanizme da se osigura da se upis u školu obavlja u potpunosti u skladu sa zakonom. Uz to, sustav sankcija mora se uspostaviti s ciljem sprečavanja i odvraćanja od varanja u tom procesu.

7. Zabrana testiranja kao sredstva odabira

Neki obrazovni sustavi omogućavaju školama da koriste testiranje za odabir učenika. Škole se često pozivaju na rezultate takvih testiranja kada tvrde da je škola neadekvatna za specifične potrebe neke djece, čime se ta djeca isključuju iz upisa. U nekim zemljama uobičajena je praksa da se testiranje koristi da se romska djeca usmjere u specijalne škole za djecu s intelektualnim i psihosocijalnim teškoćama, da se izbjegne njihova integracija u redovne škole.

---

54. Vidjeti: Europska komisija (2015), „Guidance for member states on the use of European structural and investment funds for tackling educational and spatial segregation” [Smjernice za države članice o korištenju europskih strukturalnih fondova za rješavanje pitanja obrazovne i prostorne segregacije].

55. Vidjeti Izvješće o Irskoj (2017), stavci 132. i 134.

Takva praksa testiranja, kao kulturološki pristrana, redovno je predmet kritike, te se ne može smatrati pravičnim načinom procjene vještina ili potreba djece.⁵⁶ Testove koriste škole – a nekad i sami nastavnici – koje možda imaju interes da isključe djecu migrantskog porijekla ili djecu pripadnike etničkih manjina, jer njihova nazočnost u školi može ugroziti društveni ugled škole, otežati joj rad i djelovati na potencijalnu zainteresiranost obitelji iz većinskog stanovništva.

Premda su upisni testovi u nekim državama još uvijek dozvoljeni, ne mogu se formalno koristiti za odbijanje pristupa djeci u neke škole, što je činjenica koju obitelji u stanju socijalne ili ekonomske ugroženosti ili migrantske obitelji uglavnom zanemare.⁵⁷ Štoviše, takve obitelji nastavnici i direktori škola često zastraše, te one uglavnom prihvaćaju testiranje kao legitimnu praksu. Zabrana upisa na temelju testiranja najbolji je način da se osigura da se takvo testiranje ne koristi kao sredstvo za diskriminaciju učenika.

8. Procjena učeničkih potreba

Zabrana upisnih testova ne implicira ukidanje pojedinačne procjene obrazovnih potreba. Procjena potreba svakog djeteta preduvjet je za dodjelu dodatne podrške tamo gdje je potrebna, kao i za osiguravanje uravnoteženije distribucije učenika s posebnim potrebama u različitim školama (vidjeti u daljnjem tekstu).

Procjena potreba trebala bi se obavljati uz korištenje validiranih i objektivnih indikatora, izvedenih isključivo iz obrazovnih potreba djece. Takvi indikatori uključuju, između ostaloga, jezične poteškoće, konkretno u pogledu jezika školovanja, sve poteškoće u učenju ili invaliditet, te pojedinačne okolnosti koje mogu ometi mogućnosti djeteta da uči u odgovarajućim uvjetima i ravnopravno s drugima.⁵⁸ Mora se naglasiti da etničko porijeklo, nacionalnost i ekonomsko-socijalno porijeklo djeteta ne treba nikad da se koristi kao zamjena za ovakve objektivne indikatore, te da smještaj djece u određene škole po takvoj osnovi predstavlja kršenje standarda zabrane diskriminacije.

Shodno tomu, neophodno je izgraditi sveobuhvatan i djelotvoran sustav procjene socijalnih i obrazovnih potreba učenika. Takav sustav trebao bi biti nezavisan od škola, a njegov rad vlasti bi trebale redovno i pažljivo pratiti. Kako je gore rečeno, upisni testovi se ni u kom slučaju ne mogu smatrati valjanom procjenom potreba djeteta.

Dosta obrazovnih sustava nema ovakva transparentna i objektivna sredstva za procjenu obrazovnih potreba. Još više njih procjenu učeničkih potreba obavlja tek kada su učenici već upisani u određene škole, čime se onemogućava uravnotežena distribucija učenika po školama. Države moraju osigurati neophodna sredstva i stručna znanja za ocjenu učeničkih potreba prije nego što započnu školovanje. Samo se procjenom potreba unaprijed može balansirati distribucija učenika iz ranjivih skupina ili učenika s poteškoćama u učenju u različite škole, te djelotvorno dodijeliti dodatne ljudske i materijalne resurse potrebne da se osigura da ranjiva djeca mogu u potpunosti uživati pravo na obrazovanje. U praksi to implicira da se procjena potreba obavlja prije nego što djeca započnu osnovno obrazovanje, kroz združene aktivnosti lokalnih vlasti, socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih službi.

---

56. Vidjeti: Europski sud za ljudska prava, *D. H. i drugi protiv Češke*, op. cit.; vidjeti i Europski sud, *Factsheet on Roma and Travellers* (2017), op. cit.

57. Vidjeti pismo Povjerenika Vijeća Europe za ljudska prava Nilsa Muižnieksa, od 7. 10. 2016., upućeno g. Bohuslavu Sobotki, premijeru Češke, u vezi s ljudskim pravima Roma i osoba s invaliditetom, dostupno na: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CommDH\(2016\)36&Language](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CommDH(2016)36&Language). Vidjeti i izvješće o „bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji” (2012), stavci 86. i 93.

58. Naročito vidjeti Preporuku Komiteta ministara Vijeća Europe CM/Rec(2008)4 o jačanju integracije djece migranata i djece imigrantskog porijekla i Preporuku CM/Rec(2014)5 o značaju jezičnih kompetencija na jeziku školovanja za jednakost i kvalitetu obrazovanja i za uspjeh u školovanju.

9. Uspostava ravnoteže u raspoređivanju učenika iz ranjivih skupina

Ako ne postoje mjere kojima se uspostavlja ravnoteža u distribuciji učenika s posebnim potrebama, sveobuhvatan i transparentan sustav procjene potreba može se pokazati neučinkovitim. Nedostatak takvih mjera perpetuirala nejednake sustave, u kojima neke škole imaju velik omjer djece iz ranjivih skupina, koja mogu imati specifične obrazovne potrebe, a druge su socijalno i akademski znatno homogenije.

Upravo zato neophodno je imati adekvatan regulatorni okvir, da bi se izbjegle velike koncentracije ranjive djece u određenim školama.⁵⁹ Svaka škola koja koristi javna financijska sredstva trebala bi imati minimalan broj mjesta rezerviran za ranjive učenike, koji bi mogli imati specifične potrebe. Uz to, jasno se preporučuje da države uspostave i maksimalnu gornju granicu za broj mjesta za takvu djecu u svakoj školi.⁶⁰ Ako se procjena potreba djece adekvatno obavi, takva granica odgovarat će omjeru ranjive djece u određenom kvartu ili referentnom teritoriju, čime će se osigurati da školska populacija odražava sastav stanovništva datog područja.

Dodatno bi vlasti mogle poduzeti korake ka sprečavanju da se učenici koji kasne na upis – koji bi mogli imati više ovakvih legitimnih poteškoća, kao što su djeca migranti i izbjeglice – budu koncentrirana u školama za koje postoji manja potražnja i koje su obično najsiromašnije resursima .

Uređenje omjera odjela u školama lociranim u ugroženim područjima i osiuravanje da učenici koji kasne na upis budu jednako raspoređeni po školama u upisnom području predstavljaju mjere koje mogu spriječiti veliku koncentraciju učenika iz ugroženih područja i učenika s posebnim potrebama u određenim školama.

10. Definiranje socijalno balansiranih upisnih područja

Premda stambena segregacija nije jedini čimbenik koji izaziva segregaciju u školi, neupitno je da i to djeluje na koncentraciju djece iz ranjivih skupina u određenim školama. Ako se upisna područja poklapaju s kvartovima s velikom koncentracijom osoba iz ugroženih skupina, velika je vjerojatnoća da će školovanje reproducirati visoku razinu stambene segregacije.

Uobličavanje alternativnih upisnih područja koja miješaju kvartove s različitim socijalnim karakteristikama može omogućiti uravnoteženiju distribuciju učenika iz ranjivih skupina i voditi k inkluzivnijem obrazovnom sustavu. Redefiniranje školskih zona ili upisnih područja može se spojiti s politikom školskog prijevoza (autobusnog), čime će se omogućiti socijalno uravnoteženija distribucija učenika. Međutim, premda prijevoz može biti djelotvoran u kontekstu iznimno segregiranih obrazovnih sustava, mora se koristiti razumno, te mora biti u ravnoteži s načelom blizine i potrebe sudjelovanja zajednice u obrazovanju.

11. Raspoređivanje najboljih nastavnika u najizazovnije škole

Kako je ranije već spomenuto, ekonomski siromašne škole obično se suočavaju s visokom stopom fluktuacije nastavnika. Socijalni problem, mala obrazovna očekivanja, teškoće vezane za profesionalni razvoj i odsutnost poticaja za rad u siromašnim školama potiču fluktuaciju

---

59. Vidjeti izvješća o: Irskoj (2017), stavak 136.; Crnoj Gori (2014), stavak 76.; i Slovačkoj (2015), stavak 84.

60. Primjere vidjeti u: Agencija Europske unije za temeljna prava (2017), „Together in the EU: promoting the participation of migrants and their descendants” [Promocija sudjelovanja migranata i njihovih potomaka], str. 41, dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/migrant-participation>.

nastavnika i onemogućavaju konsolidaciju stabilnih i dugoročnih obrazovnih projekata. Neke države imaju sustav poticaja za profesionalni razvoj nastavnika, kroz koji se karijera može razvijati u zavisnosti od učinka škole ili nastavnika. Međutim, mjere koje povezuju karijeru i rad u školama koje se nalaze u socijalno ili ekonomski siromašnim područjima znatno su rjeđe. Ovakav nedostatak poticaja stvara nestabilnost i fluktuaciju u siromašnim školama, a nastavnike onemogućava u specijalizaciji i izgradnji stručnih znanja potrebnih za takve škole.

Uvođenje sveobuhvatnog sustava profesionalnih poticaja moglo bi izuzetno kvalificirane nastavnike privući u škole u socijalno i ekonomski siromašnim područjima, čime bi se, s druge strane, takve škole učinile privlačnijim obiteljima koje bi inače odbile u njih upisati djecu.

Dodatno, nastavnici koji rade u takvim školama trebali bi imati specifičnu obuku (i početnu i tijekom službe) i podršku (uključujući praksu asistenata u nastavi i sl.), tako da budu u stanju prilagoditi nastavne metode i adekvatno odgovoriti na potrebe svojih učenika. Korisne upute mogu se naći, između ostaloga, u Preporuci Komiteta ministara o jačanju integracije djece migranata i djece imigrantskog porijekla.⁶¹

12. Promocija sudjelovanja roditelja u školi

Otuđenje obitelji migrantskog porijekla i obitelji iz etničkih manjina i nedostatak njihovog sudjelovanja u školskim aktivnostima i školskom životu bitna su prepreka inkluzivnom obrazovanju i čimbenik koji potiče segregaciju u školi. Nedostatak relevantnih politika koje stimuliraju sudjelovanje roditelja u obrazovanju stvara kulturološku distancu između tih obitelji i škole, jača društveno zatvaranje i smanjuje mogućnosti za interkulturalne kontakte. Nedostatak informacija i pozitivnog sudjelovanja može konkretno dovesti roditelje do toga da daju suglasnost za segregaciju njihove djece u školi.⁶²

Tek nekoliko država ima specifične politike rada kojima se dopire do, naprimjer, migrantskih obitelji i kojima se one uključuju. Međutim, istraživanja na međunarodnoj razini pokazuju da sudjelovanje roditelja ima jasan pozitivan učinak na klimu u školi, socijalnu koheziju zajednice i obrazovni učinak.⁶³ Sudjelovanje roditelja u školi i zajednici, shodno tomu, trebalo bi biti sastavna komponenta politike inkluzivnog obrazovanja. Države bi trebale stvarati uvjete u kojima će se osigurati da su sve obitelji dobrodošle i u školi i u lokalnoj zajednici, te da se njihov glas čuje i uzima u obzir u procesu donošenja odluka.⁶⁴ Pozitivna praksa uključuje medijatore u školi ili u zajednici, koji često igraju bitnu ulogu u premoštavanju jaza između škola i obitelji.⁶⁵

---

61. Preporuka CM/Rec(2008)4. Naročito vidjeti odjeljak B, o zapošljavanju i profesionalnom razvoju.

62. Vidjeti Izvješće o Češkoj (2013), stavci 58. i 63.

63. Naprimjer, vidjeti [uvod](#) kod Schnell, P., Fibbi, R., Crul, M. i Montero-Sieburth, M. (2015), „Family involvement and educational success of the children of immigrants in Europe. Comparative perspectives” [Učešće obitelji i uspjeh u obrazovanju djece imigranata u Europi], *Comparative Migration Studies*, sv. 3, br. 14.

64. Preporuka CM/Rec(2008)4. Naročito vidjeti odjeljak F, o podršci za roditelje djece migranata.

65. Vidjeti Preporuku Komiteta ministara Vijeća Europe CM/Rec(2012)9 državama članicama o medijaciji kao djelotvornom sredstvu za promociju poštivanja ljudskih prava i socijalne inkluzije Roma, te Preporuku CM/Rec(2009)4 o obrazovanju Roma i nomada u Europi. Vidjeti i izvješća o: Francuskoj (2015), stavci 165–166. ; Crnoj Gori (2014), stavak 76.; Norveškoj (2015), stavak 77.; Rumunjskoj (2014), stavak 188.; Slovačkoj (2015), stavak 111.; i „bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji” (2012), stavak 91.

Prilog

Međunarodni referentni dokumenti

Međunarodne organizacije

Vijeće Europe

Povjerenik Vijeća Europe za ljudska prava (2016), *Vrijeme da Europa ispravno ostvari integraciju migranata*, [tematski dokument](#).

[Komentar o ljudskim pravima](#) (2015), „Inkluzivno obrazovanje vitalno za socijalnu koheziju raznovrsnih društava”.

Komite ministara Vijeća Europe

[Preporuka](#) CM/Rec(2012)13 Komiteta ministara državama članicama o osiguravanju jednakosti u obrazovanju

[Preporuka](#) CM/Rec(2009)4 Komiteta ministara državama članicama o obrazovanju Roma i nomada u Europi

[Preporuka](#) CM/Rec(2014)5 Komiteta ministara državama članicama o značaju jezičnih kompetencija u školovanju za jednakost i kvalitetu obrazovanja i za uspjeh u obrazovanju

[Preporuka](#) CM/Rec(2008)4 Komiteta ministara državama članicama o jačanju integracije djece migranata i djece imigrantskog podrijetla

Europska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI)

[Opća strateška preporuka br. 7](#) (2002) o državnim politikama za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije

[Opća strateška preporuka br. 10](#) (2006) o borbi protiv rasizma i diskriminacije u i tijekom školovanja

Europski sud za ljudska prava, [Činjenično izvješće](#) o Romima i nomadima (ažurirano u lipnju 2017.).

Parlamentarna skupština, [Rezolucija](#) 2097(2016) o pristupu školi i obrazovanju za svu djecu (2015).

Projekt „Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju”, [Sažeto izvješće](#) *Mapiranje inkluzivne obrazovne politike* (2014) i [Objedinjeno izvješće](#) (2014).

Druge institucije

Europska komisija (2016), [Integracija izbjeglica i migranata kroz obrazovanje. Izgradnja mostova unutar podijeljenih društava](#), platforma za cjeloživotno učenje.

Europska komisija+ (2015), [Smjernice za države članice o korištenju europskih strukturalnih i investicijskih fondova za rješavanje pitanja obrazovne i prostorne segregacije](#), Europski strukturalni i investicijski fondovi.

Europska komisija (2014), [Izvješće o diskriminaciji romske djece u obrazovanju](#), Generalna direkcija za pravosuđe.

Europska komisija (2013), *Podrška djeci s posebnim obrazovnim potrebama (SEN)*. Zaposlenje, socijalna pitanja i inkluzija.

Europski revizorski sud (2016), *Inicijative EU u politici rada i financijskoj podršci integraciji Roma: značajan napredak ostvaren u proteklom desetljeću, ali su potrebni dodatni naponi na terenu*, [Specijalno izvješće](#), Luksemburg.

Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA, 2017), *Trenutačna situacija s migracijom u EU: obrazovanje*.

Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA, 2017), *Zajedno u EU. Promocija sudjelovanja migranata i njihovih potomaka*, Luksemburg: Ured za publikacije Europske unije.

Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA, 2017), *Druga anketa EU o manjinama i diskriminaciji (EU-MIDIS II), Romi – odabrani nalazi*.

OECD (2012), „[Jednakost i kvaliteta u obrazovanju: podrška ugroženim učenicima i školama](#)”, OECD Publishing, Pariz.

UNESCO (2009), „[Strateške smjernice za inkluziju u obrazovanju](#)”, UNESCO, Pariz, dostupno na: unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849e.pdf (stranica posjećena 13. 7. 2017.).

UNICEF, Europa i srednja Azija, Regionalni portal za inkluzivno obrazovanje, dostupno na: <http://www.inclusive-education.org> (stranica posjećena 13. 7. 2017.).

Komiteo Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (2016), [Opći komentar](#) br. 4: član 24, *Pravo na inkluzivno obrazovanje*.

Svjetska banka (2014), [Priručnik za unapređenje uvjeta života Roma](#), Washington, DC: Grupacija Svjetske banke.

Drugi izvori

Europska agencija za posebne potrebe u obrazovanju, [Stav](#) o inkluzivnom obrazovanju (2016); [Izrada niza indikatora za inkluzivno obrazovanje u Europi](#) (2014).

Europska mreža ombudsmana za djecu (ENOC, 2016), *Jednake mogućnosti u obrazovanju za svu djecu*, [Stav](#).

Centar za zdravlje i ljudska prava FXB (2015), [Strategije i taktike za borbu protiv segregacije romske djece u školi](#), studije slučajeva iz Rumunjske, Hrvatske, Češke, Bugarske i Grčke, Sveučilište Harvard.

Obrazovni fond za Rome (2015), [Alati za desegregaciju](#).

Tomaševski, K. (2001), „[Obveze u ljudskim pravima](#): da obrazovanje bude dostupno, pristupačno, prilagodljivo i prihvatljivo”, *Rights to Education Primers* br. 3, Institut za ljudska prava i humanitarno pravo – Raoul Wallenberg, Lund / Sida, Stockholm.